

“อยุธยา” ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

โอฬาร รัตนภักดี*

บทคัดย่อ

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ได้แก่ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตพระลอ มหาชาติคำหลวง โคลงทวาทศมาส และโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ สามารถสะท้อนให้เห็นลักษณะความเป็นอยุธยาในแง่มุมต่างๆ ประกอบด้วยสภาพบ้านเมือง ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา การเมืองการปกครอง ความเชื่อ ค่านิยม วิถีชีวิต และประเพณีพิธีกรรม ซึ่งเมื่อประมวลลักษณะทุกด้านเข้าด้วยกันจะได้ภาพรวมของกรุงศรีอยุธยาเป็นราชอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ มีฐานะมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ มีความร่มเย็น ประชาชนมีวิถีชีวิตที่สงบสุข ตลอดจนมีวัฒนธรรมและศิลปวิทยาการต่างๆ ที่เจริญอย่างมาก

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีและเป็นอาณาจักรที่มีประวัติศาสตร์นับเนื่องยาวนานถึง ๔๑๗ ปี ตลอดระยะเวลาที่ล่วงเลยศตวรรษนี้ได้ก่อให้เกิดวัฒนธรรมและศิลปวิทยาการต่างๆ อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของสมัยอยุธยาขึ้นมากมาย เช่น รูปแบบการปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี สถาปัตยกรรม ประติมากรรม ตลอดจนศิลปะแขนงต่างๆ เป็นต้น ซึ่งในบรรดาศิลปวัฒนธรรมทั้งหลายนั้น วรรณคดีนับเป็นศิลปะสำคัญแขนงหนึ่งที่แสดงออกถึงลักษณะความเป็นอยุธยาในแง่มุมต่างๆ ได้ดียิ่ง เพราะแม้ว่าวรรณคดี

* อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จะไม่ใช้บันทึกทางประวัติศาสตร์ที่มุ่งให้ข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาโดยตรง แต่ด้วยเหตุที่กวีผู้รจนาวรรณคดีแต่ละเรื่อง นับเป็นส่วนหนึ่งของสังคมในยุคนั้น จึงรับรู้และซึมซับเอาลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมอยุธยาไว้โดยธรรมชาติ แล้วนำข้อมูลเหล่านั้นบางส่วนมาถ่ายทอดในผลงานของตน ทำให้ลักษณะความเป็นอยุธยาปะปนอยู่ในวรรณคดีเป็นอันมาก

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นจึงมิได้เป็นเพียงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและพิธีกรรม หรือสิ่งบันเทิงที่ใช้เพื่อสนองความรื่นเริงของชนอยุธยา ดังที่กวีกล่าวไว้ว่า เป็น “รัตนมณีมาลย์สร้อย เชกสร้อย สวมกรรณ” (โคลงทวาทศมาส ๒๕๓๙ : ๑๑๑) หรือ “เปนนกนิมประดับกรรณ ทุกเมื่อ” (ลิลิตพระลอ ๒๕๓๙ : ๓๔๓) เท่านั้น ทว่ายังเป็นเสมือนคันฉ่องที่ส่องสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมในสมัยอยุธยาได้ด้วย ดังนั้นการศึกษาลักษณะความเป็นอยุธยาในด้านต่างๆ นอกจากจะอาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีพงศาวดารและจดหมายเหตุเป็นอาทิแล้ว ยังอาจค้นคว้าจากวรรณคดีในสมัยนี้ได้อีกทางหนึ่ง

ทั้งนี้เมื่อศึกษาเนื้อหาของวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นจำนวนทั้งสิ้น ๖ เรื่อง ได้แก่ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตพระลอ มหาชาติคำหลวง โคลงทวาทศมาส และโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ ทำให้เห็นลักษณะความเป็นอยุธยาในหลายประการ ซึ่งอาจจำแนกเป็น ๗ ด้าน ดังต่อไปนี้

สภาพบ้านเมือง

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นแสดงให้เห็นถึงสภาพบ้านเมืองกรุงศรีอยุธยาซึ่งดงามเจริญรุ่งเรือง เต็มไปด้วยสถาปัตยกรรมและประติมากรรมอันวิจิตรล้ำค่า โดยกวีมักกล่าวไว้ในบทพรรณนาชมเมือง เช่น ในโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ (๒๕๓๐ : ๕๑๓-๕๑๕) กวีพรรณนาปราสาทราชวัง กำแพง ทอรับ รวมถึงวัดวาอารามต่างๆ ไว้อย่างละเอียด โดยเฉพาะความสว่างไสวเจิดจรัสของพระพุทธรูป เจดีย์ วิหารและศาสนสถานต่างๆ ซึ่งล้วนประดับประดาอย่างประณีตด้วยทองคำและแก้วมณีอันทรงค่านั้น กวีเปรียบ

ว่างดงามประหนึ่งวิมานบนสรวงสวรรค์ ดังนี้

อยู่ทวยายคยี่งฟ้า	ลงดิน แลฤ
อำนาจบุญเพรงพระ	ก่อเกื้อ
เจดิลออินทร	ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนื้อ	นอกโสรรม
พรายพรายพระธาตุเจ้า	จयरจนนทร แจ่มแฮ
ไตรโลกยเลงคือโคม	คำเข้า
พิหารรเบียงบรร	รุจิเรข เรืองแฮ
ทุกแห่งห้องพระเจ้า	นั่งเนื่อง

...

กุฎิดูโหติชัย	อาคร
เต็มร่ำสวรรคฤพาน	แผ่นผ้า
เรือนรัตนพิริยปราง	สุรยปราสาท
แสนยอดแยมแก้วแก้ว	แจกโหม

...

อยู่ทวยหาไฟไรไต้	ตรึมูร
ทวารรุจिरยหอ	สรหล้าย
อยู่ทวยายังแมนสุร	สุระโลก รงงแฮ
ถนัดดุจสวรรคคล้ายคล้าย	แก้ตา

ในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๗๘-๗๙) กวีพรรณนาปราสาทราชวังและพระที่นั่งต่างๆ ว่ามีสถาปัตยกรรมรวมถึงการประดับตกแต่งงามดุจสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ยิ่งไปกว่านั้นภษัตริย์เมืองน้อยใหญ่ต่างก็เข้ามาสวามิภักดิ์ถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ดังคำประพันธ์ว่า

สถิมเมืองแมนเชกสร้อง	เกษมสุข
ล้ำเลิศกรุงโกสีย์	หยาดหล้า
โชนทวารตรวจตรีมุข	ไรเรข
ธารชำนันครุฑหน้า	เจ็ดโถม
สุริยไฟโรจน์เหลื่อม	จรรยจรัส
จันทร์พินนเพียงโพยม	ก่อแก้ว
พรายพรรณจรรยรัตน์	มุขมาศ
เรียมเยียดคิดแคล้วแคล้ว	คลังสมร
พระพลานไชยตั้งแต่ง	ตรูตา
แสนล้ำกษัตริย์ถวายนกร	กราบเกล้า
เพี้ยมาศเวียมาลา	มาลาศ
กรกอดคอสีม้าเกล้า	คล่าวโคน

บทพรรณนาที่กล่าวมาข้างต้นทำให้เกิดมโนภาพของกรุงศรีอยุธยาได้อย่างชัดเจน ซึ่งลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับสภาพบ้านเมืองสมัยอยุธยาที่ราชทูตชาวต่างประเทศซึ่งเดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีในเวลานั้นได้บันทึกเอาไว้ (นิคม มุลิกะคามะ ๒๕๑๕ : ๑๒-๑๓) ความว่า

...เมื่อถึงเขตพระราชวังและเห็นพระราชมณฑลยี่สิบสองบานเปิดทองเหลืองอร่าม พวกทูตานุทูตลงจากรถแล้วไปพักที่ศาลาแห่งหนึ่งซึ่งผูกม่านแดงไว้อย่างงดงาม เมื่อได้เวลาแล้วเจ้าพนักงานจึงนำทูตานุทูตเข้าไปในพระราชวัง ผ่านประตูเข้าสองชั้น ที่ประตูก็ประดับประดาด้วยสีทองและสีอื่นๆ เมื่อลวงประตูชั้นที่สองเข้าไปถึงพระที่นั่ง (สรเพชญ์มหาปราสาท) สองข้างฐานมุขเด็จมีรูปภาพต่างๆ ตั้งไว้ รูปเหล่านี้ล้วนปิดทองตั้งอย่างละคู่ ตรงมุมรูปขึ้นไปเป็นราชบัลลังก์สูงประมาณ ๑๐ คืบ ตั้งเครื่องสูงรอบราชบัลลังก์นั้นผูกม่านปีกทองงามน่าพิศวง ฝาผนังพระที่นั่งก็ปิดทอง บนราชบัลลังก์ตั้งบุษบกที่ประทับ เสด็จออกที่บุษบกนั้น...ทางข้างขวาของพระที่นั่งสรเพชญ์มหาปราสาท มีโรงช้างปิดทอง...ประตูพระราชวังก็มีศาลาลูกขุนอันเป็นที่เจ้าพระยามหาอุปราชและ

ข้าราชการ ประชุมกันเกิดลั้วตงแต่งเครื่องประดับ ประตูพระราชวังยอตปัดทองประดับ ด้วยดอกและเครื่องไม้ เมื่อแลดูเข้าไปเห็นพระที่นั่ง หลังคา ๕ ชั้น ล้วนมีหน้าตงลูกกรง และยังมีพระราชมณเฑียรอีกหลายหลัง ล้วนปัดทองและทำหลังคาเป็นชั้น ต่าหนัก พระราชโอรสและต่าหนักพระมเหสีทั้งสามมีรูปร่างอย่างเดียวกัน พระราชวังอันนาม วิจิตร ที่กล่าวมานี้สร้างที่ริมกำแพงใกล้ๆ แม่น้ำ...

อนึ่งในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น กวียังได้พรรณนาถึงบรรยากาศความ รื่นเรึงสนุกสนานของบ้านเมืองกรุงศรีอยุธยาไว้ด้วย เช่น ในโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ (๒๕๓๐ : ๕๑๕) กวีกล่าวถึงบรรยากาศในยามพลบค่ำที่หนุ่มสาวเตร็ดเตร่เล่นดนตรี เกี่ยวพาราสักตามถนนหนทางไว้ว่า

ยามพลบสงยก็กก้อง	กาหล แม่น้ำ
สงยแจ่มสงยสาวทรอ	ข่าวซู้
อยุธยาอิงเมืองทล	มาโนช ญเอย
แตรตระหลบข่าวรู้	ข่าวยาม
สายเข้าคว่ำเหล้น	หลายกล
เดอรดีดเพี้ยเพลงพาล	รยกซู้
สายอายุในถนน	ถามข่าว รยมฤ
ยงที่สาวน้อยรู้	รยกชวนน

นอกจากสภาพบ้านเมืองและบรรยากาศของประชาชนแล้ว วรรณคดีสมัย อยุธยาตอนต้น ยังสะท้อนให้เห็นสภาพธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ในสมัยนั้นอีกด้วย โดย มักปรากฏในบทพรรณนาชมป่า หรือชมสัตว์จตุบาททวิบาทต่างๆ ซึ่งภาพที่กล่าวไว้ใน วรรณคดีนั้นส่วนหนึ่งน่าจะมาจากประสบการณ์ตรง ที่กวีได้พบเห็นจริง เช่น ในเรื่อง ลิลิตพระลอ (๒๕๓๙ : ๒๖๓ - ๒๖๔) กวีพรรณนาสภาพธรรมชาติ อันอุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยป่าไม้และสัตว์ป่านานาชนิดไว้ในตอนที่นางรินนางโรยเดินทางไปหาปู่เจ้า สมิงพราย ดังนี้

...ป้ายหน้าสู่เขาเขียว เหลียวแลทางจรวัว เหลียวแลทิวทัศน์ป่า ผ่านแฝกแซมเกมมลา
ดงประเดาประดู่ หมูไผ่ย่างไผ่ย่าง ตเคียนสูงสุดหมอก พยอมดอกมุ้งเมฆ อเนกไม้
หลายพรรณ มีวัลย์เวียนเกี่ยวกิ่ง ไผ่แมงมิ่งใบรบัด ลมพานพัตรลอก ดอกดวงพวง
เผือกช่อ กระพุ่มห่อเกสร สล่อนบุษบาบาน ตระการกลิ่นหอมหื่น ชื่นชรุกลูกเหลืองล่อน
ใบอ่อนต้นลำอ่อน กิ่งก้านเกมม

...ถึงตีนเขาแต่ล่าง แลถึงค่างบ้างชนี ผีผิวร้องน่ากลัว หัวฟูพองอยู่คร่ำ
เสื้อสาธด้ามด้อมทาง แรดควายขวางขัวดอยู่ หมูกระหิงเหี่ยวป่า วัวลานล่าเลมไพร หมู
หมีไปคดล่าย นางช้างพ่ายคดล่า บรู๊ก็ล่าตามสาร งูพพานพิษกล้ำ งูเหลือมคว้าวัด
ควาย เรียงผาผ่ายป็นผาย ผ่ายช้างพังเชราชรัก สัตว์พันกุกพันลาย...

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นสะท้อนภาพบ้าน
เมืองกรุงศรีอยุธยาออกมาอย่างชัดเจน ทั้งความยิ่งใหญ่ของปราสาทราชวังและ
วัดวาอาราม ความครึกครื้นสนุกสนานของประชาชน และความอุดมสมบูรณ์ของกรรม
ชาติ ซึ่งเหล่านี้ชวนให้คิดไปถึงชีวิตของราษฎรในสมัยนั้นว่าน่าจะมีคามสงบร่มเย็นและ
มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีพอสมควร เนื่องจากมีทรัพยากรธรรมชาติอยู่มาก จึงสามารถทำ
บำรุงบ้านเมืองให้เป็นดังที่กวีพรรณนาไว้ได้

ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา

สมัยต้นกรุงศรีอยุธยานับเป็นยุคหนึ่งที่พระพุทธศาสนามีความเจริญมาก
ดังปรากฏโบราณสถาน โบราณวัตถุ และเอกสารทางประวัติศาสตร์ต่างๆ เป็นเครื่อง
ยืนยัน ทั้งนี้วรรณคดีในสมัยนั้นถือเป็นอีกหลักฐานหนึ่งที่ทำให้ประจักษ์ชัดถึงความ
รุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ในสมัยนี้ได้บังเกิดวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่อง
สำคัญขึ้น ได้แก่ มหาชาติคำหลวง ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้ประชุมนัก
ปราชญ์ราชบัณฑิตแปลแต่งจากคถาพิน สำหรับสวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง เมื่อไปอยู่
บำเพ็ญการกุศลที่วัด (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๕๔๐
: (๔))

เหตุการณ์ดังกล่าวน่าจะเป็นเรื่องที่สำคัญมากจึงปรากฏบันทึกอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (๒๕๓๐ : ๔๒๒) ความว่า “คักราช ๘๔๔ ขาลศก (พ.ศ. ๒๐๒๕) ท่านให้เล่นการมหรสพ ๑๕ วัน ถวายพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์” ทั้งนี้มหาชาติคำหลวงเป็นเรื่องราวของพระเวสสันดร อันเป็นพระชาติสุดท้ายก่อนจะกลับมาตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระชาติสำคัญที่ทรงบำเพ็ญทานบารมี เรื่องมหาชาตินี้เป็นชาดกเรื่องหนึ่งในนิบาตชาดก มหานิบาต รวมอยู่ในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนา

นอกจากการที่โปรดให้แต่งมหาชาติคำหลวงแล้ว สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถยังทรงอุปถัมภ์ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงขึ้นอีกหลายประการ ดังมีบันทึกอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (๒๕๓๐ : ๔๒๑) ว่าได้ทรงออกผนวชเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา และยังทรงสร้างพระวิหาร ณ วัดจุฬามณี เมืองพิษณุโลกด้วย ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวปรากฏตรงกันกับเนื้อเรื่องตอนต้นของลิลิตยวนพ่าย (๒๕๔๐ : ๓๔๘) ที่กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ความว่า

แถลงปางแสดงดิพรเกื้อ	บุญบง บาปนา
เออาคนไอสูรายเลีย	จรกาลัย
แถลงปางเมื่อพระทรง	พระผนวช นั้นนา
งามเงื่อนสรพชญพ้าย	แผ่นเกษม

ปางสร้างอวาศแล้ว	ฤาแสดง
คือพุทไธสวรรยหมาย	ชื่อชี้
ปางถกกล่าวแพงพระ	พิศณุโลกย แล้วแฮ
อยู่ช่วงพระเจ้าพี่	เพื่องบร

ยิ่งไปกว่านั้นในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นเรื่องอื่นๆ ก็ยังได้พรรณนาถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในแง่มุมต่างๆ ไว้อีกหลายประการ ทั้งที่เกี่ยวกับพุทธศาสนสถาน และพิธีกรรม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ (๒๕๓๐ : ๕๑๓) กวีพรรณนาวัดวาอาราม ศาลาวิหาร และพระพุทธรูปต่าง ๆ ไว้ว่ามีการสร้างและประดับด้วยทองคำอย่างงดงามอลังการ อีกทั้งประชาชนชาวเมืองล้วนมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาโดยการมาไหว้พระกันอย่างมากมาย ดังคำประพันธ์ว่า

ศาลาอเนกสร้าง	แสนเสา โสดแฮ
ธรรมาคจุงใจเมือง	สู่ฟ้า
พิหารย่อมฉลักเนลา	ฉลุแผ่น ไส่นา
พระมาศเลื่อมเลื่อมหล้า	หล่อแสง
ตระการหน้าวัดแหวัน	วงพระ
บำบวงหญิงชายแซรง	ขึ้นไหว้
บุรพาท่านสรรคสระ	สร้งไสรด
ดวงดอกไม้ไม้แก้ว	แบ่งบาล

ในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๘๕ - ๑๐๖) กวีกล่าวถึงศาสนพิธีในสมัยอยุธยาไว้ว่า มีการไหว้พระและสดับพระธรรมเทศนา รวมถึงมีการทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ด้วย ความว่า

วันทาวโรธิ	หวังพระ พี่แม่
คุณร่ำภกพระสรร	พร้าน้อง
สดับธรรมอยู่พรางกระ	ครวญแม่
นุชนำพาพร้อง	เพื่อใด

ทุกซ์ทับกระอุไอ้	แสนสินธุ์ ไสรวงแฮ
ในพิณลแทนสรวง	หน่ออ่อน
จึงส่งมัสลีลาบินท์	บาทโกษฐ์ ไปแฮ
กรบังคมสุรร้อง	รำนางหานาง

ความรู้เรื่องของพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นดังกล่าวมาแล้วนั้น อาจเนื่องมาจากปัจจัยหลัก ๒ ประการ ได้แก่ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะและองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกผู้ประเสริฐประการหนึ่ง รวมทั้งประชาชนมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่งยวดอีกประการหนึ่ง จึงทำให้มีการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในด้านต่างๆ มากมาย กระทั่งพระพุทธศาสนาได้จำเริญและประดิษฐานมั่นคงสืบมา

การเมืองการปกครอง

ในสมัยอยุธยามีการปกครองตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขมีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุด และมีฐานะเป็นสมมติเทวราชา ซึ่งลักษณะการปกครองตามรูปแบบนี้ได้ปรากฏอยู่ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นด้วย เป็นต้นว่า ในลิลิตยวนพ่าย (๒๕๔๐ : ๓๓๑ - ๓๔๔) ซึ่งเป็นเรื่องราวในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น สะท้อนให้เห็นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ทั้งในด้านการปกครองประเทศ การทำศึกสงคราม การแต่งตั้งข้าราชการ และการลงอาญาผู้กระทำผิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ ผู้มากด้วยบุญบารมีและเดชานุภาพอันยิ่งใหญ่ กวีได้ถ่ายทอดไว้อย่างชัดเจน เช่น ในบทพรรณนาสรรเสริญพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กวีกล่าวว่าพระองค์ทรงถือกำเนิดจากเทพผู้เป็นใหญ่ถึง ๑๑ องค์ ทรงมีปณญารู้ถ่องแท้ครบถ้วนในทุกสิ่งดุจสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งยังทรงเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติต่างๆ ที่เทียบได้กับเทพและวีรบุรุษในตำนาน อาทิ ทรงฤทธิ์เหมือนพระรามผู้ปราบทศกัณฐ์ ทรงโฉมเหมือนพระกามเทพ และ

ทรงศา ได้แก่วลกล้าเหมือนพระกัมมะในมหาภาพยมหาราตะ เป็นต้น นอกจากนี้คำที่ใช้เรียกขานพระนาม ก็ล้วนแต่เป็นไปในทำนองยกย่องว่าทรงเป็นเจ้าชีวิตหรือผู้ยิ่งใหญ่เหนือผู้อื่นทั้งสิ้น เช่น นรินทราธิปติ จอมนารณเรศวร จอมปราบ และนฤเบศ เป็นต้น ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

พระคุณพระครอบฟ้า	ดินขาม
พระเกียรติพระไกรแผน	ผ่านฟ้า
พระฤทธิพิฆาพระราม	รอนราพ ไล่แฮ
พระก่อพระเกี้ยวหล้า	หลากสวรรค์

นอกจากเรื่องราวของพระมหากษัตริย์แล้ว ในลิลิตยวนพ่ายยังมีเรื่องเกี่ยวกับการปกครองหัวเมืองในสมัยอยุธยาอยู่ด้วย ดังที่ ยุพร แสงทักษิณ (๒๕๓๗ : ๑๒๑ - ๑๒๓) กล่าวไว้ว่า กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองหลวงหรือเมืองราชธานีซึ่งเป็นศูนย์กลางในการปกครอง โดยมีหัวเมืองต่างๆ ขึ้นตรงต่อเมืองหลวงอีกทอดหนึ่ง บางเมืองเรียกว่าเมืองลูกหลวงซึ่งพระมหากษัตริย์จะแต่งตั้งคนจากส่วนกลางไปเป็นเจ้าเมือง ส่วนมากเมืองเหล่านี้มักเป็นเมืองที่อยู่รายรอบพระนคร เป็นเมืองที่มีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเชิงยุทธศาสตร์ มีเมืองพิษณุโลกเป็นอาทิ ในบางสมัยเมืองหลวงกับเมืองลูกหลวงอาจสลับสับเปลี่ยนฐานะกันได้ ดังปรากฏในลิลิตยวนพ่าย (๒๕๔๐ : ๑๗๘) ว่าในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ได้เสด็จไปประทับครองราชย์ที่เมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นเมืองลูกหลวง และทรงยกเมืองพิษณุโลกขึ้นเป็นเมืองหลวงด้วย ส่วนกรุงศรีอยุธยาลดฐานะลงเป็นเมืองลูกหลวงแทน ดังโคลงบทที่กล่าวถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปครองราชย์ทางเหนือซึ่งได้แก่เมืองพิษณุโลกว่า

ยังพระนครเรศเรือง	อโยทธยา
อรอาคนไธสวรยเป็น	ปิ่นเกล้า
จำนริจันยรมา	จอมราช
คิดใคร่สวดยศุขเห้า	เทศเหนือ

หัวเมืองต่างๆ ที่ขึ้นตรงต่อเมืองหลวงนั้นจะต้องจงรักภักดี ถ้าหากคิดกบฏหรือ
แข็งเมืองก็จะถูกปราบปราม ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อยามเกิดศึกสงคราม หัวเมืองต่างๆ ก็จะต้อง
เกณฑ์กำลังไปช่วยด้วย เช่น ในลิลิตยวนพ่าย (๒๕๔๐ : ๓๖๖) เมื่อสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถทรงกรีธาทัพไปปราบเมืองเชียงขึ้น พระยาสุโขทัยและพระยากำแพงเพชร
ก็ได้ยกกองทัพจากหัวเมืองของตนไปร่วมด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

ช้างม้ายดยรดาษเต้า	เดอมไป เล้าแฮ
พลแปดพันชนแพน	หลากเหลื่อม
พระยาสุโขไทย	กุกว่า เองแฮ
เมลืองมล่านกลิ้งเพร้อม	เพรอกพราย
หยหัดดิพิรพาหพ้อง	พลแขวง หนึ่งฤา
บุ่นแปดพันปลายปอง	เกลื่อนเกล้า
หัวเมืองกำแพงเพชร	ครองเคลื่อน ไคลแฮ
ธงเทศพรายแพรวัก	กูปเงิน

ส่วนเมืองขึ้นหรือหัวเมืองประเทศราช พระมหากษัตริย์จะทรงแต่งตั้งให้เจ้านาย
ของประเทศนั้นๆ ปกครองดูแลกันเอง โดยเจ้าเมืองประเทศราชมีหน้าที่ต้องส่งเครื่อง
ราชบรรณาการมาถวายเพื่อแสดงและยืนยันถึงความจงรักภักดี ดังปรากฏในตอนท้าย
เรื่องลิลิตยวนพ่าย (๒๕๔๐ : ๓๘๔) กวีกล่าวถึงกษัตริย์เมืองต่างๆ ซึ่งยอมเป็นเมืองขึ้น
ต่อกรุงศรีอยุธยา ด้วยเกรงพระบารมีของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงแต่งเครื่อง
ราชบรรณาการและดอกไม้เงินดอกไม้ทองมาถวาย ความว่า

ร้อยท้าวรวมริบเข้า	มาทูล ทานนา
ถวายประทุมทองเป็น	ปิ่นเกล้า
สมภารพ่อพยางสุรย	โสภิต
มอญแลยวนพ่ายเข้า	ซ้ายบร

กล่าวได้ว่าลิลิตยวนพ่ายเป็นวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้นที่แสดงให้เห็นการปกครองในสมัยนี้ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในเรื่องสถานะสมมติเทพของพระมหากษัตริย์ และเรื่องการควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งลักษณะดังกล่าวสะท้อนว่าอาณาจักรอยุธยายิ่งใหญ่และมีอำนาจในดินแดนอย่างมาก

ความเชื่อ

ความเชื่อของคนอยุธยาที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นนั้นน่าจะได้รับอิทธิพลมาจาก ๓ แหล่งสำคัญ ได้แก่ พุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ฮินดู และการนับถือผี ดังที่ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (๒๕๔๔ : ๑๕) กล่าวถึงกระแสวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งมีอิทธิพลต่อสังคมอยุธยาไว้ว่า "...ในขณะที่วัฒนธรรมฮินดูมีอยู่ในสังคมไทยสมัยนี้ วัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดอยู่ในธรรมชาติ และวัฒนธรรมความเชื่อทางพุทธศาสนา ก็มีปรากฏอยู่ไม่น้อยในสมัยเดียวกัน"

ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

ดังกล่าวมาข้างต้นแล้วว่าพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง ในสมัยอยุธยา ทำให้ผู้คนในสมัยนั้นรับเอาแนวคิดต่าง ๆ ทางพุทธศาสนามาเป็นหลักความเชื่อของตน ซึ่งคำสอนและคติทางพุทธศาสนาที่นับว่ามีอิทธิพลสูงสุดต่อความคิดความเชื่อของคนอยุธยา จนปรากฏเด่นชัดในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น คือ เรื่องกรรม เช่น ในลิลิตพระลอ (๒๕๓๙ : ๒๗๙ - ๒๘๔) กวีกล่าวถึงเรื่องกรรมไว้หลายตอน เป็นต้นว่า ตอนที่พระลอจะเดินทางไปเมืองสรองนั้น พระองค์ทรงกล่าวกับพระนางบุญเหลือว่ากรรมเป็นเครื่องบันดาล อีกทั้งกรรมดีกรรมชั่วหรือบุญบาป จะเป็นสิ่งที่ส่งผลให้คนต้องพบกับสุขและทุกข์ต่างกันไปไม่มีอะไรจะช่วยให้ ดังคำประพันธ์ว่า

ถึงกรรมจักอยู่ได้
กรรมบ่มีมีใคร

ฉันใด พระเอย
ฆ่าข้า

กุศลส่งสนองไป
บาปส่งจำตกช้า

ถึงที่ สุขนา
ช่วยได้ฉันใด

อีกตอนหนึ่งพระลอทรงกล่าวกับนางลักษณาวดีว่าทุกอย่างในโลกล้วนผันแปรไปไม่เที่ยงแท้แน่นอน มีแต่บาปบุญหรือกรรมที่ได้กระทำเท่านั้นจะติดตัวคนเราไปตลอด และเป็นเครื่องกำหนดชีวิตของคน แต่ละคนด้วย ความว่า

ใดใดในโลกล้วน	อนิจจัง
คงแต่บาปบุญยัง	เที่ยงแท้
คือเงาติดตัวตรึง	ตรึงแน่น อยู่เนา
ตามแต่บาปบุญแล้ว	ก่อเกื้อรักษา

ในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๘๖) กวีพรรณนาถึงเหตุที่ทำให้ต้องพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก ว่าเพราะได้เคยทำบาปพรากคู่ผู้อื่นไว้ในอดีต ดังนี้

เพรงเราเคยพรากเนื้อ	นกไกล คู่ฤา
ริบราชเอาของขัง	คังไว้
มาทันปลิดสายใจ	เจียรจาก เรียมนา
มานิรารสให้	ห่างไกล

เนื้อเรื่องกัณฑ์ชูชก ในมหาชาติคำหลวง (๒๕๔๐ : ๑๓๕ - ๑๓๖) ปรากฏความเชื่อเรื่องบาปบุญ ในตอนที่เหล่านางพราหมณ์เริ่มกันบริภาษนางอมิตตา ว่าเหตุที่นางต้องมาตรากตรำลำบากมีสามี่ชารูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ ก็เพราะนางเคยทำบาปเบียดเบียนและไม่ยำเกรงนักบวชผู้ทรงศีลมาแต่ปางก่อน ความว่า

...เอว ทหริย สติ คิดโหมงมทางเทศ เกล้าเกลี้ยงเกษดกดำ คือภูนี้ สมณ
พราหมณ นูณ รอยมึงบยาชี้หน้าหนวด นักบวชด้วยดบักวี แต่ก่อนฤ พุทธมจริยปราย
เน อันมีศีลมรยาตร ทำนนั้นนผลาดผลยวธรรม ทุกเมื่อโสด สาตุว โลก อภิสลปี รอย

บยบรพรพชิตีเถ้า ธผู้เป็นเจ้าแจ่มใจ อารยพิเชษนั้น สีสวนเต พหุสสุเต ปรีชาญาณ
เปรมปราษณ์ ฐูบรมาถทรงศีลศุทธนั้น ยา ตว์ วสสิ ชินณสส บาปเพรงขึ้นชมเจ้า
จึงเม้มได้ผัวเถ้าเฝ้าว่าเก แก่นี่ ...

ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ฮินดู

เนื่องจากกรุงศรีอยุธยามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับขอมหรือเขมรเป็นอย่างมาก
ดังจะเห็นได้ว่าในสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลจากขอมในหลายด้าน เช่น ภาษา ศิลปะ
การปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น เหตุนี้จึง
ทำให้ความคิด ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ฮินดูซึ่งขอมรับมาจากอินเดียอีกทอดหนึ่ง
ได้เข้ามาแพร่หลายอยู่ในสังคมอยุธยาด้วย หนึ่งในความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่
ปรากฏเด่นชัดที่สุดในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ได้แก่ เรื่องเทพเจ้า โดยมีทั้งความ
เชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ ๓ องค์ หรือ ตรีมูรติ คือ พระพรหม พระศิวะ และพระ
วิษณุ รวมไปถึงเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในลิลิตโองการแข่งน้ำ (๒๕๓๙ : ๕) กวีได้กล่าวบูชาเทพเจ้าสำคัญศาสนา
พราหมณ์ฮินดู ทั้ง ๓ องค์ไว้ในตอนต้นเรื่อง โดยเริ่มจากพระวิษณุ พระศิวะ และพระ
พรหมตามลำดับ ซึ่งในบทพรรณนานั้นได้รับรวบรวมเอาคุณสมบัติ และตำนานต่าง ๆ ที่เกี่ยว
ข้องกับเทพเจ้าแต่ละองค์ไว้ด้วย ความว่า

โอมสิทธิสรวงศรีเกล้า แฝ้มมฤตยู เาเป็นแท่น แก้วนกลินฟ้ากลินดิน บิน
เอาครุฑมาชี สี่มือถือสังข์จักรคธาธรณี ภีรอุวตาร อสูรเลงลาญหัก ทหคินิจรนาย โอม
บรมเศวรา ยผายผาหลวงอคร้าว ท้าวเสด็จเหนืออวผือก เอาเงือกเกี่ยวช้าง อ้างทัด
จันทรเป็นปิ่น ทรงอินทรชฎา สามตาพระแพรง แกวงเพชรกล้า ผ่าพิณจัญไร

โอมไชโยไชโยโสฬสพรหมญาณ บานเคียรเกล้า เจ้าคลีบัวทอง ผยองเหนือขุน
ห่าน ห่านรังก่อดินก่อฟ้า หน้าจตุรทิศ ไทมิตรดา มหาภฤตราไตร อมไดยโลเกษ จงตรี
ศักดิ์ท่าน พิญาณปรมาภิเบศ ไทเรศสุรสิทธิพ่อ เสวยพรพราหมณ์ไชน้อย ประถมบุญ
ภารดิเรก บูรพาบุรุษี่กร้อย ก่อมา

ในลิลิตยวนพ่าย (๒๕๔๐ : ๓๓๑) กวีกล่าวถึงเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ฮินดูไว้ในตอนที่พรรณนาถึงกำเนิดของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ว่ามีที่มาจากเทพเจ้า ๑๑ องค์ ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ พระคเณศ พระอินทร์ พระยม พระพาย พระวรุณ พระอัคนี พระกুবเระ พระอาทิตย์ และพระจันทร์ ดังคำประพันธ์ว่า

พรหมพิษณุบรมคเณศเจ้า	จอมเมรุ มาศเษ
ยมศมารุตอร	อาศนม้า
พรุณคณิกุเพนทรา	สุรเสพย
เรืองรวีวรจ้า	แจ่มจันทร

การปรากฏของบทกล่าวบูชาและแสดงความเคารพต่อเทพเจ้านี้ สะท้อนว่าในสมัยนั้นคนอยุธยาคงจะยอมรับนับถือและมีความเชื่อตามลัทธิศาสนาพราหมณ์ฮินดูอยู่ไม่น้อย นอกจากนี้ความรู้เรื่องตำนานและเทพปกรณัมต่างๆ ก็มีมากแล้วเช่นกัน ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อกวีกล่าวอ้างถึงเทพเจ้าองค์ใดก็มักจะขนานพระนามตามตำนานที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าองค์นั้นเสมอ เช่น ในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๗๕) กวีกล่าวถึงพระพรหมว่าเป็นเทพที่สร้างามชณะที่อยู่ในพระนาภีที่เรื่องรอง ซึ่งมีที่มาจากตำนานที่ว่าพระพรหมถือกำเนิดขึ้นในดอกบัวที่ผุดขึ้นมาจากพระนาภีของพระวิษณุ เป็นต้น ความรู้เหล่านี้จะอยู่ในคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์ฮินดู จึงเป็นไปได้ว่าคัมภีร์และความรู้ต่างๆ เหล่านี้ได้เผยแพร่เข้ามาในสังคมอยุธยาด้วย

ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผี

ความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อดั้งเดิมก่อนที่จะมีศาสนาเผยแพร่เข้ามาในดินแดนแถบนี้ ซึ่งความเชื่อเรื่องผีมักจะผูกพันอยู่กับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณธัญญาหาร กล่าวคือ เมื่อมนุษย์ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นไปตามธรรมชาติของสิ่งต่างๆ จึงต้องอุปโลกผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขึ้นเคารพบูชา เพื่อเป็นกำลังใจในการดำเนินชีวิตให้อยู่รอดไปได้ จึงทำให้ปรากฏเรื่องผี

ต่างๆ อยู่ในสังคมมากมาย ทั้งนี้ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ส่วนมากเป็นการอัญเชิญผีหลากหลายชนิดเพื่อให้มาช่วยเหลือในการประกอบกิจต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เช่น ในลิลิตโองการแข่งน้ำ (๒๕๓๙ : ๗) มีตอนหนึ่ง ที่กวีกล่าวอัญเชิญภูตผีมาเป็นพยานในพิธี เพื่อให้คอยสอดส่องคนที่คิดคดทรยศต่อเจ้า ความว่า

...ผิวดงผีหมื่นถ้ำ ล้ำหมื่นผา มาหนน้ำหนบก ตกนอกชอกฟ้าแมน แดนฟ้าตั้ง
ฟ้าต่อ หล่อหลวงเต้า หึ่งเหง้าภูตพนันคดี ศรีพรหมรักษัยกุมาร หลายบ้านหลายท่า
ล้วนผีท่าผีเหว เรวยิ่งลมบ้า หน้าเท่าแฉ่ง แรงไถยเอาขวัญ ครั้นมาถึงกับเสียง เยียจร
แรงขรแรง...

ในลิลิตพระลอ (๒๕๓๙ : ๒๗๔ - ๒๗๕) ปรากฏความเชื่อเรื่องผีในตอนที่เป็นเจ้าสุมิงพรายเรียกบรรดาภูตผีปิศาจจากที่ต่าง ๆ เพื่อมาขับไล่ผีประจำเมืองของพระลอ ดังคำประพันธ์ว่า

น้ำดูพลูเจ้า	จอมผา
อิงอ้อมอมพรคลา	คลาดเต้า
ผีผาภูตคณา	นับโกฏี เกรียงแฮ
ไคลคลีผลคลาเต้า	ดวนได้โดยโพยม
พิศเพี้ยนผีพวกพ้อง	เพียงพล มารแฮ
เต็มป่าพฤษไพโรสถ์	แหลกหลู
บานานกิมาดล	แดนราช
ผีฝ่ายแดนซุกรู้	เร่งเร่งเรียกกัน

อย่างไรก็ตามความเชื่อจากทั้ง ๓ แหล่งที่กล่าวมาข้างต้น อันได้แก่ พุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ฮินดู และการนับถือผีนั้น มิได้แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาดชัดเจน หากแต่ปะปนผสมกลมกลืนกันอยู่ ซึ่งลักษณะเช่นนี้ก็ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นด้วย เช่น ลิลิตโองการแข่งน้ำแม้ว่าจะใช้ในพิธีพราหมณ์ คือ พระราชพิธี

ศรีสัจจานกาล และต้นเรื่องก็เป็นการอัญเชิญเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ แต่เนื้อเรื่อง
ที่ตามมาก็มีการกล่าวถึงคติการสร้างโลกแบบพุทธ รวมทั้งในตอนที่เกี่ยวข้องกับคติสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ
ก็ยังมีการเชิญผีด้วย หรือในลิลิตพระลอซึ่งมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องกรรมตามพุทธศาสนา
อย่างเด่นชัด แต่กระนั้นก็ยังมีความเชื่อเรื่องผีปรากฏแทรกอยู่ด้วย เป็นต้น ลักษณะการผสมผสาน
ความคิดความเชื่อแบบนี้ ยังคงสืบทอดต่อมาในสังคมไทยจนกระทั่งปัจจุบัน ดังจะเห็น
ได้จากการประกอบพิธีกรรมบางอย่างที่มักจะนำพิธีทางพุทธและพราหมณ์มาใช้ร่วมกัน
และบางครั้งก็มีความเชื่อเรื่องผีเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย

นอกจากความเชื่อตามพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ฮินดู และการนับถือผีแล้ว
ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นยังได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อเบ็ดเตล็ดอื่นๆ ไว้อย่าง
โดยส่วนมากเป็นความเชื่อเกี่ยวกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ประจำวัน เป็นต้นว่า เรื่อง
ฤกษ์ยาม เรื่องขวัญ เรื่องความฝัน และเรื่อง ลางสังหรณ์ เช่น ในลิลิตพระลอ (๒๕๓๙ :
๒๖๒) ปรากฏความเชื่อเรื่องขวัญ ซึ่งเชื่อกันว่าทุกคนมีขวัญประจำตัว หากขวัญหายก็
จะทำให้คนผู้นั้นประสบเหตุร้ายหรือเจ็บไข้ได้ป่วย ดังในตอนที่พระเพื่อนพระแพงจะเสด็จ
ไปพบปู่เจ้าสมิงพรายนั้น ได้ลวงเจ้าย่าว่าขวัญหายจึงต้องออกไปทำพิธีรับขวัญ ความว่า

หมอลอว่าให้	รับขวัญ
ขวัญอ่อนเขจรจรัล	จุ่มฟ้า
ขวัญเหี่ยวทั่วแดนบร	พดป่า ดงนา
ให้รับขวัญอย่าช้า	พรงเช้าวันดี

ค่านิยม

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นสามารถสะท้อนให้เห็นค่านิยมของสังคมสมัย
นั้นได้ในบางประการ ดังนี้

ค่านิยมเรื่องความจงรักภักดี

สืบเนื่องจากระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์

มีพระราชอำนาจมาก ทรงมีสิทธิ์ขาดในการให้คุณให้โทษแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทุกคน อีกทั้งมีคุณโลบายในการควบคุมคนใต้บังคับบัญชาด้วยวิธีการต่างๆ เป็นต้นว่า การถือน้ำพิพัฒน์สัตยา จึงทำให้ค่านิยมเรื่องความจงรักภักดีและความซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์มั่นคงอย่างยิ่งในสังคมอยุธยา ดังปรากฏในลิลิตยวนพ่าย (๒๕๔๐ : ๓๕๕) ตอนที่หมื่นดงนกรกล่าวถึงความจงรักภักดีที่ตนมีต่อพระเจ้าติโลกราช ถึงขนาดรู้ว่าจะต้องไปตายตามพระราชบัญชาที่ยอม เพราะผู้ที่ภักดีต่อเจ้านั้นแม้ตัวตายก็ได้ขึ้นสวรรค์ และชื่อเสียงคุณความดีก็จะชจรไปทั่ว ผิดกับคนที่ไม่ภักดีต่อเจ้า เมื่อตายก็ต้องตกนรก ส่วนชื่อนั้นก็คงอยู่ให้คนประณามตลอดไป ซึ่งเนื้อความตอนนี้แสดงออกถึงค่านิยมเกี่ยวกับความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ว่า

ข้าให้ธเบศผู้	ใดใด ก็ดี
ตายเพื่อภักดีโดย	ชื่อชรัอม
คือคนอยู่เป็นใน	อิธโลกย
บรโลกยนางฟ้าล้อม	เลิศอินทร์
ทวยใดเจ้าเกื้อโมค	มูลมี มั่งนา
ครันบถวิลภักดี	แต่เจ้า
ชื่อยืนอยู่แสนปี	เป็นคู่ ตายนา
ตายก็ดีได้เข้า	ช่วงน่านรakanต์

ค่านิยมเรื่องหน้าที่ของภรรยา

ผู้หญิงในสมัยอยุธยาเมื่อแต่งงานมีเหย้ามีเรือนแล้ว ต้องเป็นแม่ศรีเรือนซึ่งมีหน้าที่ดูแลสามี เลี้ยงลูก และจัดการเรื่องงานบ้านให้เรียบร้อย หากผู้หญิงคนใดไม่สามารถทำตามค่านิยมนี้ได้ก็จะถูกตำหนิ โดยเฉพาะเรื่องการประณิบัติสามีนั้นนับว่าสำคัญมาก เพราะสามีเป็นหัวหน้าครอบครัว การไม่ดูแลสามีจนทำให้สามีต้องลงมือทำงานบ้านเองนับว่าเป็นสิ่งผิดร้ายแรง ดังปรากฏในมหาชาติคำหลวง (๒๕๔๐ : ๑๓๖ - ๑๓๗) ตอนที่นางอมิตตากล่าวถึงหน้าที่ของผู้หญิงซึ่งต้องปฏิบัติให้สามี เช่น ตักน้ำ และตำข้าว

เป็นต้น โดยจะให้สามี่เป็นฝ่ายลงมือทำไม่ได้ มิฉะนั้นจะเป็นบาปติดตัวนาง ความว่า

...ตสส อารเจนตี พราหมณี อาห อันว่านางพราหมณีนึกพลิกพลั ล้อแก่
พราหมณ์คิน ดังนั้น นาห์ ตมทิ กุเล ชาตา ตูกรพราหมณ์ ตรกุลกูใช้ชั่วช้า ผวจะเป็นข้า
ชาตแก่เมียนี่ บมี่ไล่ ยี่ ตว อุกมาทเร ซึ่งมีงทูลน้ำมา ชำระสะเซ่งได้ กุบมีมีล้งเหงื่อ
ไคด้วยน้ำมิ่ง ปุฮา เอว พราหมณ ชานาหิ ตูกรถำอกชน แต่มีมิ่งรู้ตนว่ามีงอกาลแก่เท
อญ น เต วจุฉามห้ ฌเร กุก็มีไปย้งย้าวเรือนเฟือนญ โอเอนคุดชีปุเฮอย มีงก็จะเป็นเปล้า
แล สเจ เม ทาสี ทาสี ว่า ตูกรพราหมณ์บาบิ ยังทาชทาชี่ ทำการนิวไล่ นานยิสสสิ
พราหมณ ผิมิ่งบมี่เอามาตักน้ำตำเข้า สนองตนถ้ำแก่กัวเมียยอบแล เอว พราหมณ
ชานาหิ ตูกรชีชรา ครานี่มีมิ่งรู้ตนว่าถูกลยดเทอญ น เต วจุฉามิ สนติเก เรือนมีงเปนแก้ว
กุกับมิบอง เรือนมีงเปนทอง กุกับมิไป อยู่เลย...

ค่านิยมเรื่องการติดสินบน

การติดสินบนด้วยเงินทองของมีค่าเพื่อให้กิจการต่างๆ ที่ต้องการสำเร็จลุ่ล่ง
ไปได้ดังปรารถนานั้นมีมาทุกยุคทุกสมัย เนื่องจากมนุษย์ยังคงมีความโลภอยู่ตลอดเวลา
ซึ่งค่านิยมนี้ปรากฏเด่นชัดในเรื่องลิลิตพระลอ (๒๕๓๙ : ๒๙๘) ตอนที่พระลอจะลอบ
เข้าเมืองสรอง ได้ให้เงินติดสินบนแก่ชาวด่าน เพื่อให้สามารถเดินทางได้สะดวกขึ้น
ความว่า

เอาสินสกาบสอดจ้าง แหวดั่งเหล็กเงินง้าง
อ่อนได้ไคโดยใจ

ข้าก็ได้ไปดูลุทยาน หมู่พยาบาลสอนให้ ให้สินจ้างชักชิต
เงินทองปิดปากไว้ ใช้ไคไค้ทุกประการ...

จากค่านิยมที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น แสดงให้เห็นลักษณะความ
คิดบางประการของสังคมอยุธยาได้ ซึ่งค่านิยมเหล่านี้บางอย่างก็ยังคงสืบทอดต่อมาใน
สังคมไทยตราบจนปัจจุบัน แต่บางอย่างก็เสื่อมลงไปตามกาลเวลาและสภาพสังคมที่
เปลี่ยนแปลงไป

วิถีชีวิต

แม้ว่าวิถีชีวิตของคนอยุธยาซึ่งสะท้อนผ่านทางวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นจะไม่ละเอียดครบถ้วนทุกแง่มุม แต่กระนั้นก็พอจะแสดงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของบรรพชนเมื่อกว่าหกร้อยปีที่แล้วได้บางประการ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

วิถีชีวิตตามฤดูกาล

การดำเนินชีวิตของคนอยุธยาในแต่ละฤดูกาลปรากฏอยู่ในโคลงทวาทศมาส ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับเดือนต่างๆ ในรอบปี โดยกวีได้พรรณนาเกี่ยวกับประเพณีและกิจกรรมที่เกิดขึ้นในกรุงศรีอยุธยาไว้ ทำให้เห็นว่าชีวิตของผู้คนในสมัยนั้นต้องอิงอยู่กับปรากฏการณ์ธรรมชาติและฤดูกาลต่างๆ เป็นอย่างมาก กล่าวคือ ตั้งแต่เดือนหกถึงเดือนสิบสองอยู่ในช่วงฤดูฝน เป็นหน้าน้ำหลาก หากปีไหนฝนตกมากน้ำก็จะท่วม แต่ฤดูนี้นับว่าเป็นเวลาที่มีความอุดมสมบูรณ์อย่างยิ่ง เนื่องจากน้ำจำเป็นสำหรับพืชพรรณและสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ฤดูฝนจึงเป็นการเริ่มต้นของการทำเกษตรกรรมทั้งการเพาะปลูกและการประมง ดังในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๕ : ๘๒) ที่พรรณนาถึงการเริ่มทำนาในช่วงต้นเดือนหกไว้ว่า

รดุไพศาลขสร้อง	ฝนสวรรค์
คิดสุมลย์มาไลย	แหล่งน่อง
รดุฤดีศรรักษ์	รมเยศ
เจ็บกระอุแทบท้อ	ที่ซวันสตือนาง
คระหนฟ้าร้อง	คระโยทยา สวาหนา
คลด่วนเจ็บแดกลาง	ชาดขัว
แซไชข้าวไถนา	ถิ่น มานา
อกระแห้งแล้งน้ำ	เนตรนอง

ตั้งแต่เดือนอ้ายถึงเดือนสามเป็นฤดูหนาว อากาศแห้งและไม่ร้อนจัด อีกทั้งเป็น

เวลาเก็บเกี่ยวพืชผลต่าง ๆ ที่ได้ปลูกไว้ตั้งแต่ฤดูฝน ดังนั้นหลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้น ชาวบ้านชาวเมืองจึงมักจะจัดประเพณีที่มีการละเล่นและมหรสพรื่นริงต่าง ๆ เพื่อผ่อนคลายจากความเหน็ดเหนื่อย ดังปรากฏในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๙๗) ว่าในเดือนอ้ายเป็นฤดูที่ราษฎรจัดการละเล่นมหรสพกันทั่วไป ความว่า

รดูดูราษฎร์เหล่น	มหรศพ
ทุกทั่วหมึงชายพวง	พวงพ้อง
สวนเสียงสำเนียงจบ	เจียรโลก
สนุกสนานถ้วนท้อง	ทั่วเมือง

ในช่วงเดือนสี่และเดือนห้าเป็นฤดูร้อน อากาศแห้งแล้งและร้อนจัด เหมาะแก่การจัดงานต่างๆ เพราะไม่มีฝน อีกทั้งประชาชนก็ว่างเว้นจากการทำงานเกษตรกรรม ในระยะเวลานี้จึงมีประเพณีสำคัญๆ อยู่ เช่น ประเพณีตรุษและสงกรานต์ เป็นต้น

การคมนาคม

ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นแสดงให้เห็นว่าการคมนาคมของคนอยุธยา นั้น ส่วนมากเป็นการเดินทางทางน้ำ โดยอาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางสัญจร เช่น ในโคลงกำสรวลศรีปราชญ์กวีก็เดินทางโดยใช้เรือลัดเลาะไปตามแม่น้ำลำคลองทำให้ผ่านสถานที่ต่างๆ หรือในลิลิตยวนพ่าย (๒๕๔๐ : ๓๖๗) กวีได้พรรณนาถึงกระบวนเรือของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซึ่งจะยกไปทางน้ำไว้ว่า

เรือหุ้มเรือห่อซ้อน	ซับกัน
เรือแพ่เรือแทนแทน	แพ่ห้อม
พิทุยพิทันแซ	ขามาก
ทุกท่าทุกท่งล้อม	หน่นหนา
เรือคฤหเรือแคร่เต้า	เต็มแคว น่านนา
เรือเครื่องเรือคร้วคลา	คล้าหล้า

เรือซาอูเรือแซ

แฮมผ่า ผีนแฮ

ชนิดหมู่ขนานข้างม้า

คล่าวไคล

เหตุที่คนอยุธยานิยมเดินทางทางน้ำ น่าจะเนื่องมาจากลักษณะภูมิประเทศของกรุงศรีอยุธยาที่มีแม่น้ำลำคลองน้อยใหญ่หลายสายไหลผ่าน ดังปรากฏในบันทึกของชาวต่างชาติที่ได้เดินทางเข้ามาติดต่อกับเจริญสัมพันธไมตรีในช่วงสมัยนั้น ซึ่งมักกล่าวไว้ตรงกันว่ากรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองที่มีแม่น้ำลำคลองมากมาย ตามที่นิตยา กาญจนวรรณ (๒๕๑๕ : ๒) สรุปความไว้ว่า

กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองที่มีกำแพงและแม่น้ำลำคลองล้อมรอบ มีลักษณะเป็นรูปเกาะ มีลำคลองตัดเข้าไปในเมืองจากทุกทิศทุกทาง ทำให้เมืองมีรูปร่างคล้ายเกาะเล็กเกาะน้อย ลำคลองเหล่านี้ทำให้การสัญจรไปมาสะดวก เพราะเรือเดินได้ และจะไปยังส่วนไหนของเมือง เรือก็ไปจอดถึงได้ทุกแห่ง...

อาชีพ

ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นปรากฏเรื่องการทำมาหากินและการประกอบอาชีพบางอย่างของคนในสมัยนั้นรวมอยู่ด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เกษตรกรรม เป็นอาชีพหลักของคนอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเพาะปลูกและการทำนา เช่น ในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๘๔) กวีกล่าวถึงชาวบ้านในชนบทที่เริ่มไถนากันทั่วไปเมื่อถึงฤดูฝน ความว่า

พระพรคุณรายเรื่อยฟ้า	เปิดไผยอม
อกราษฎร์ชนบทเท	หัวหล้า
เริ่มการสำเร็จไถม	ไถแล่น
เจียรอนุชน้องถ้ำ	ไผ่ยล

อาชีพเกษตรกรรมอีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ได้แก่ การทำประมงน้ำจืด อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่กรุงศรีอยุธยามีแหล่งน้ำมาก ทำให้

สัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์ไปด้วย ชาวบ้านจึงทำประมงกันอย่างแพร่หลาย ดังเช่นในโคลง
กำศรวลศรีปราชญ์ (๒๕๓๐ : ๕๒๖) กวีกล่าวถึงชาวประมงจำนวนมากซึ่งกำลังจับปลา
ด้วยอวนไว้ว่า

เรือมาจยรจอดใกล้	ฉมงบรราย
ฉมงบนอกฉมงบใน	อกซ้า
ชาวขุนสรมุทรหลาย	เหลื่อย่าน
อวนหย่อนยงท่าหน้า	ถูกปลา

ค้ายาย อาชีพค้าขายของคนอยุธยาปรากฏอยู่ในโคลงกำศรวลศรีปราชญ์
(๒๕๓๐ : ๕๒๘) ซึ่งกวีกล่าวถึงชาวบ้านที่นำของมาซื้อขายในตลาดอย่างคึกคัก โดยสินค้า
ส่วนมากเป็นผลผลิต ทางเกษตร อาทิ มะพร้าว และหมาก ดังคำประพันธ์ว่า

ตัวหันนอเนชื้อ	ขนขาย
วอนว่อนเลงคิด	คำพร้าว
หมากสุกรชระลายปลง	ปลิดใหม่
มือแม่ค้าล้าล้า	เล่นชิงโครมชิง

ชีวิตความเป็นอยู่ประจำวัน

ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นปรากฏรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ เกี่ยวกับ
ชีวิตความเป็นอยู่บางประการของผู้คนในสมัยนั้น ซึ่งสิ่งนี้นับว่าเป็นข้อดีของวรรณคดี
ที่ได้บันทึกถ่ายทอดเอาไว้ เพราะรายละเอียดปลีกย่อยเหล่านี้มักถูกละเลยไปในการ
บันทึกเอกสารทางประวัติศาสตร์ อย่างพระราชพงศาวดารหรือจดหมายเหตุ ซึ่งชีวิต
ความเป็นอยู่ประจำวันของคนอยุธยาที่กล่าวถึงไว้ ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นมี
ตัวอย่างดังต่อไปนี้

การกินหมาก วัฒนธรรมการกินหมากเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับดินแดนแถบนี้มาเนิ่นนาน
จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ (๒๕๕๓ : ๑๐๑) กล่าวไว้ว่า การกินหมากนับเป็นกิจวัตรอย่าง

หนึ่งของคนไทยสมัยโบราณ เพราะกินกันตั้งแต่ตื่นนอนจนจะเข้านอนในตอนกลางคืน เขียนหมากหรือล่ำวหมากจึงนับเป็นของสำคัญที่ต้องมีติดบ้านกันทุกครัวเรือน ทั้งสำหรับไว้กินเองและรับแขกผู้มาเยือน ซึ่งการที่คนไทยกินหมากนั้นก็มีมูลเหตุสำคัญอยู่ ๒ ประการ กล่าวคือ กินเพื่อรักษาฟันให้แข็งแรงคงทนประการหนึ่ง และกินเพื่อให้ฟันดำ อีกประการหนึ่ง เนื่องจากคนสมัยโบราณมีค่านิยมว่าฟันดำเป็นฟันที่สวยงาม ถึงกับมีคำกล่าวกันว่า ฟันดำเป็นฟันคน ฟันขาวเป็นฟันสุนัข (ส. พลายน้อย ๒๕๕๔ : ๑๓๖ - ๑๓๗) ในการกินหมากคำหนึ่งจะต้องมีส่วนประกอบหลัก ๓ อย่าง ได้แก่ หมาก พลุ และปูน เช่น ในโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ (๒๕๓๐ : ๕๒๖) เมื่อกว่เดินทางไปถึงบางพลุกี่ทวน คิดไปถึงพลุกี่นางกินกับหมาก ความว่า

เยียมมาพิเศศพิ ^๕	บางพลู
ถนัดเหมือนพลูนางเสวย	พี ^๖ ดิน
рымรักษเมื่อไซดู	กระหนยก นางนา
รคว่ำพอยต้องมลิ ^๗	ล่นนใจลานใจ

นอกจากการกินหมากแล้วในสมัยอยุธยายังมีวิธีที่ทำให้ฟันด่างามเป็นสีนิล อีกอย่างหนึ่งคือ การขัดฟันด้วยสี ดังปรากฏในโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ (๒๕๓๐ : ๑๐๖) ความว่า

รฎกแก้วกินสี ^๘	นางสอง ไซ้แม่
อรอยสรทีกถนำ	ปากบื้อน
จนนทน์จรงออกธารทา	ยงรุ่ง
บยายยวเนื่อร้อน	เร่งวี

สี หรือ ซี้ เป็นยาสีฟันโบราณใช้เพื่อขัดให้ฟันดำ บางครั้งเรียกว่า ซี้ หรือ ซี้สีนี้เป็นยาสีดำ ได้จากเขม่าไม้มียางสดๆ เมาไฟจนลูกโชน แล้วเอากะลาตัวเมียครอบให้คว้นขึ้นจากรูกะลา จึงเอาเหล็กขูดไปลงไฟให้เขม่าคว้นจับ หรืออีกวิธีหนึ่งเอากะลาเผา

ไฟ เอาเหล็กวางบนกะลาที่ลวกแล้ว จึงเอาใบพลับพลึงมาทับให้ยางจับ (ลัลลนา ศิริเจริญ ๒๕๑๗ : ๕๙)

ทรงผม การไว้ผมของผู้หญิงอยุธยาปรากฏอยู่ในโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ (๒๕๓๐ : ๕๒๕) ซึ่งก็กล่าวถึงผมของนางอันเป็นที่รัก ทำให้ทราบได้ว่าในสมัยนั้นผู้หญิงไว้ผมยาว แล้วเกล้ามวยไว้ที่กลางศีรษะ อีกทั้งรู้จักการทำความสะอาดเส้นผมโดยการสระกับมะกรูดด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

เย็บมาสดอกแห้ง	ฤทัย ชื่นแฮ
เคร่งย้อมถวลงอ้อม	คำเช้า
เย็บมาเย็บไกลกลาย	บางกรูด
ถนัดกรูจเจ้าสระเกล้า	กลิ่นขจร
รศได้ด้าวหน้าดูจ	รศผ่ แม่เลย
ผมเทพสาวอัษร	รูปแพ้
พระเออยเมื่อสองสั	สุเกษ นางนา
บนชอดกลางเกล้าแก้	จำเลย

การใช้เครื่องหอม ผู้หญิงในสมัยอยุธยานิยมประพินโฉมด้วยเครื่องหอมชนิดต่าง ๆ เป็นต้นว่า กระเจจันท์ ดังปรากฏในโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ (๒๕๓๐ : ๕๒๙) ดังนี้

ลนล่งสองฟากฟุ้ง	ผกาสลา
โตรลองอบตาง	กลิ่นเกล้า
รอยมือแม่ธรรทา	หอมทึน ยงเลย
จนทนกระเจจรรค์เร็ว	รวจขจร

ประเพณีพิธีกรรม

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงประเพณี

พิธีกรรมในยุคนั้นได้พอสมควร แต่ด้วยเหตุที่กวีมีกล่าวถึงแต่ชื่อหรือองค์ประกอบ บางอย่างของประเพณีพิธีกรรมไว้นั้น จึงไม่มีใครมีรายละเอียดต่างๆ อยู่เท่าใดนัก อย่างไรก็ตามหากค้นคว้าเรื่องราวของแต่ละประเพณีมาประกอบก็จะทำให้เข้าใจเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมนั้นๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น อนึ่งประเพณีพิธีกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

พระราชพิธีศรีสังฆปาณกาล หรือ พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นเพื่อให้ขุนนางและข้าราชการทั้งหลายได้กระทำสัตย์ปฏิญาณต่อพระมหากษัตริย์ว่าจะจงรักภักดีและไม่คิดคดทรยศ สิ่งที่น่าสังเกตถึงพระราชพิธีนี้ในสมัยอยุธยา ได้แก่ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ซึ่งเป็นคำประกาศของพราหมณ์ที่ให้อ่านประกอบการทำพิธี โดยมีเนื้อหาส่วนมากเป็นการอัญเชิญเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาเป็นพยานสาปแช่งผู้ที่คิดไม่ซื่อต่อเจ้าให้พบภัยพิบัติต่าง ๆ และอวยพรผู้ที่จงรักภักดีให้ประสบแต่ความสุขความเจริญ ดังตัวอย่างในลิลิตโองการแช่งน้ำ (๒๕๓๙ : ๗ - ๘) ความว่า

ดีร้ายบอกคนจำ	ผีพรายผีซรหมื่นด่าช่วยดู
การุณคลืนปนเปลว	บชื่อน้ำตัดคอ
ตัดคอเร็วให้ขาด	บช้อมลั่งอเอาใส่เกล้า
บชื่อน้ำหยาดห้องปนรุ่ง	บชื้อแรงกาเต้าแตกตา
เจาะเพาะพุงใบแบ่ง	บชื้อหมาหมีหมูเข่นเขี้ยว
เขี้ยวชახแขวงยายี	ยมราชเกี่ยวดาวตาวช่วยดู

มิ่งเมืองบุญศักดิ์แพร่	ใครชื่อรางควายทอง
เพิ่มช้างม้าแพ้วควาย	ใครชื่อฟ้าสองย้าวเร่งยิน
เพรงรัตนพรายพรรณเย็น	ใครชื่อสินเพตรา
เพิ่มเขามันมหาไชย	ใครชื่อใครรักเจ้าจงยศ
กลืนชนมาให้เย็นยิ่ง	เทพายศล่อมฟ้า
อย่ารู้ว่าอันตราย	ได้ใจกล้ำดังเพชร

ลิลิตโองการแช่งน้ำนั้นนับเป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งที่ใช้ควบคุมกำลังคน เพราะคำสาปแช่งที่น่าหวาดกลัวต่าง ๆ นั้น จะเป็นเหมือนกฎหมายทางใจที่บังคับมิให้ขุนนางและข้าราชการคิดทรยศต่อพระมหากษัตริย์ การถือน้ำจึงเป็นพิธีกรรมที่สำคัญและจำเป็นอย่างมากต่อการสร้างความมั่นคงของราชอาณาจักร ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๕๐๓ : ๑๙๓) ทรงมีพระราชขรรธนาธิบายเกี่ยวกับความสำคัญและช่วงระยะเวลาในการประกอบพระราชพิธีนี้ไว้ว่า “เป็นพระราชพิธีใหญ่สำหรับแผ่นดินมีสืบมาแต่โบราณ ไม่มีเวลาเว้นว่าง มีคำอ้างถึงว่าเป็นพิธีรับยุคเชษฐของบ้านเมือง กำหนดมีปีละสองครั้ง คือในเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ครั้งหนึ่ง เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ครั้งหนึ่ง”

พระราชพิธีอาสุย เป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นในเดือน ๑๑ ลักษณะของพิธีเป็นการแข่งเรือเพื่อเสี่ยงทายถึงความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง มีปรากฏอยู่ในกฎหมายเตียรบาล ดังนี้

เดือน ๑๑ วารอาสุยพิธี มีโหม่งครุุ่มซ้ายขวารอบามโหรที่กอินทนิตรดินตรเข้าทรง พระมหามงกุฎราชูปโภค กลางวันทรงพระสุวรรณมาลา เย็นทรงพระมาลาสุกหว่าสะพักชมพู สมเด็จพระอัครมเหสีพระภรรยา ทรงพระสุวรรณมาลาหุ่งแพรลายทอง ทรงเลื้อ พระอัครชายาทรงพระมาลาาราบ หุ่งแพรดาราการทรงเลื้อ ลูกเรือหลานเรือทรงศรีบาทมวยเลื้อ พระสนมใส่สนองเกล้าสะพักสองบำ สมรรถไชยเรือต้น ไกรสรมุขเรือสมเด็จพะอัครมเหสี สมรรถไชยไกรสรมุขนั้นเป็นเรือเสี่ยงทาย ถ้าสมรรถไชยแพ้ไชร์ข้าวเหลือเกลือกอ้อมสุขเกษมเปรมประชา ถ้าสมรรถไชยชนะไชร์ จะมียุค

ในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๙๑) กวีได้พรรณนาถึงพระราชพิธีอาสุยไว้อย่างเห็นภาพ กล่าวคือในพระราชพิธีนั้นมีกระบวนเรือที่เข้าร่วมมากมายเต็มฝั่งน้ำ ทั้งเรือศรีสมรรถไชยและเรือไกรสรมุขล้วนประดับตกแต่งด้วยทองคำดงาม เพียบพร้อมด้วยฝ้ายที่สักหลังดำท่าทางเข้มแข็ง ความว่า

มาสาสาวเลขน้ำ	นองใน
ฝั่งที่ธารถวิล	แก่แก้ว
นาเวศประภาไสว	ขับแข่ง กันนา

ไออันน่องแคล้ว	กลางฤดู
สรมุขไมยมาศแต่้ม	ตรูตรัส
ศรีสมรรถไชยตรู	เตรียมฟ้า
พายคำจรัสแครง	ใส่ส่อง
หมึกสักหลังรังหน้า	ฮึดฮือ

การที่ต้องจัดพิธีแข่งเรือเสียดยขึ้นในเดือน ๑๑ น่าจะเป็นเพราะเหตุผล ๓ ประการ คือ ประการแรกความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองเป็นเรื่องไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับสภาพธรรมชาติ จึงต้องจัดพิธีกรรมเพื่อสร้างขวัญกำลังใจ ประการที่สองเดือน ๑๑ เป็นหน้าน้ำมากเหมาะที่จะจัดการมหรสพทางน้ำทั้งปวง และประการสุดท้ายการแข่งขันเรือถือเป็นวิธีการตรวจพลและฝึกซ้อมทหารให้มีความพร้อมสำหรับการทำศึกสงครามอยู่เสมอ พิธีนี้จึงมิได้ทำเพื่อความสนุกสนานรื่นเริงแต่อย่างเดียว หากแต่ยังแฝงกุศโลบายในทางทหารไว้อย่างแยบยลด้วย

พระราชพิธีไถ่สำ หรือ พระราชพิธีไถ่เรือ เป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นในเดือน ๑๒ หรือเดือนอ้าย เนื่องจากช่วงนี้น้ำเหนือหลากและน้ำท่วม ซึ่งอาจก่อให้เกิดความเสียหายแก่พืชผลของชาวบ้าน จึงต้องจัดพิธีเพื่อช่วยให้ชาวบ้านเกิดกำลังใจ พระราชพิธีนี้มิได้ทำทุกปี หากปีไหนน้ำมากจนกระทั่งเดือนอ้ายแล้วน้ำยังไม่ลดจึงจะจัด ในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๓๓) กวีกล่าวถึงพระราชพิธีนี้ไว้ว่า

ชลธิปละปลั่งคว้าง	ทางสินธุ์
นาเวศนาวาวง	วาดน้ำ
ตกปางขดานดิน	สือแม่
ดลรดูลั่งล้ำ	ไล่ชล
ไล่ชลนาเวศแล้ว	เมื่อโรง
อ่อนรทวยนวยกล	กึ่งกัม
เรียมพายรโง้งโง	หกออยู่

เพราะเพื่อพลหายห่ม

ห่มแรง

พระราชพิธีจองเปรียง ลดชุดลอยโคม เป็นพระราชพิธีประจำเดือน ๑๒ ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๕๐๓ : ๘-๙) ทรงมีพระบรมราชธิบาย
เกี่ยวกับพระราชพิธีนี้ไว้ว่า

...กำหนดที่ยกโคมนั้นตามประเพณีโบราณว่า ถ้าปีใดมีอธิกมาสให้ยกโคม
ตั้งแต่วันค่ำหนึ่งไป จนถึงแรมสองค่ำเป็นวันลดโคม ถ้าปีใดไม่มีอธิกมาสให้ยกโคมขึ้น
สิบสี่ค่ำเดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่งเป็นวันลดโคม อีกนัยหนึ่งว่ากำหนดตามโหราศาสตร์ว่าพระ
อาทิตย์ถึงราศีพิจิก พระจันทร์อยู่ราศีพฤษภเมื่อใด เมื่อนั้นเป็นกำหนดที่จะยกโคม อีก
นัยหนึ่งกำหนดด้วยดวงดาวฤกษ์คือดาวลูกไก่ ถ้าเห็นดาวลูกไก่นั้นตั้งแต่ค่ำจนรุ่ง
เมื่อใด เป็นเวลายกโคม การที่ยกโคมขึ้นนั้นตามคำโบราณกล่าวว่ายกขึ้นเพื่อบูชาพระผู้เป็น
เจ้าทั้งสาม คือ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม การซึ่งว่าบูชาพระผู้เป็นเจ้าทั้งสามนี้
เป็นต้นตำราเก่าในเวลาที่โสมยศาสตร์ แต่ครั้งเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงนับถือพระพุทธศาสนา
ก็กล่าวว่าบูชาพระบรมสารีริกธาตุ พระจุฬามณีในดาวดึงส์สัพพ และบูชาพระพุทธบาทซึ่ง
ปรากฏอยู่ ณ หาดทราย เรียกว่า นมะทานที่...

ในโคลงหว่าทศมาส (๒๕๓๙ : ๙๓ - ๙๕) ก็กล่าวถึงพระราชพิธีจองเปรียง
ลดชุดลอยโคมไว้อย่างละเอียด โดยมีทั้งส่วนที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม เช่น การยกเสาโคม
การชักรอกโคมขึ้นไปแขวนบูชา และการถวายน้ำมัน รวมถึงบรรยากาศของการเล่น
มหรสพรื่นเริงต่าง ๆ ในพิธีด้วย ความว่า

กรรตึกเดือนตั้งแต่	โคมถวายเป็น
ทุกทวยหญิงชายแสวง	ล่องเหล่าน
ขับซอปีแคนหลาย	เพลงพาทย
ตึงตึงนี้วันน้ำเต้น	ร่อนรำ
...	
เสาโคมสรวาสราดขึ้น	แขวนถวายเป็น
ใจพี่แขวนขวัญจง	ไปม้วย

ไฟกามกำเดาดาย	ดักด้าว เดียวแม่
นุชบ่แรมร้อนด้วย	พีเลย
ถวายนุญแบ่งแกลั้งกล่าว	ผลเผยอ
ถวายพระเบี่ยงพลางบล	บ่น้อง
โคมทองรังรองเลอ	แซแซง
บุญกุศลเรียมพร้อง	พรำถวาย

เสียงรอกรากตื่นตื่น	ในนุช
ยัดเชือกสรวโคมจร	จวบหัน
รย่ำไปปลิวบุษย์	บนเวก
รอกเร่งร้องนุชขึ้น	เร่งรน

ประเพณีเล่นว่าว ในช่วงเดือนอ้ายเป็นฤดูหนาว มีลมมรสุมพัดเข้ามาในดินแดนแถบนี้ จึงเหมาะแก่การเล่นว่าว ดังปรากฏในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๙๖) ซึ่งกล่าวถึงการเล่นว่าวในช่วงเดือนอ้ายไว้ว่า

รดูดูว่าวคว้าง	กลางหา
เห็นว่าวหว่างอกปโลม	ว่าวขึ้น
สายทรวงปั่นอกหา	ทรวงพี
เห็นละลั๊กชักขึ้น	พั่นแด

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ (๒๕๑๒ : ๒๑๔) อธิบายเกี่ยวกับประเพณีเล่นว่าวไว้ว่าเป็นพิธีชักว่าวหง่าซึ่งเป็นหนึ่งในพิธีสิบสองเดือนตามตำราพระราชพิธีเก่า มีพิธีการดังนี้ “ให้ซื่อพราหมณ์เชิญพระอิศวร พระนารายณ์ มาตั้งยังที่แล้ว ให้เจ้าพนักงานเตรียมว่าวมาเตรียมไว้ในโรงราชพิธี ครั้นได้ฤกษ์ดีให้ประโคม ปี่พาทย์ฆ้องไชย เชิญเสด็จออกทรงชักว่าว พราหมณ์เจ้าพนักงานเอาวว่าถวายให้ทรงชักตามบุราณประเพณี

เพื่อทรงพระเจริญแล”

พระราชพิธีตรียัมปวาย หรือ พระราชพิธีโล้ชิงช้า เป็นพระราชพิธีที่พราหมณ์จัดขึ้นเพื่อรับพระอิศวรในวันขึ้น ๗ ค่ำ และ ๙ ค่ำ เดือนอ้าย โดยในพิธีนอกจากจะมีการโล้ชิงช้าของพราหมณ์แล้ว ยังมีพิธีการอื่นๆ อีก เช่น การรำเซาของของนางนาลิวัน ซึ่งเป็นการฟ้อนรำติดำบรรพ์ถวายพระอิศวร การที่พราหมณ์นั่งทำถวายเป็นกระดาน และการถวายน้ำสรงโดยพนักงานภูษามาลา เป็นต้น (ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ๒๕๑๒ : ๒๒๓) พระราชพิธีตรียัมปวายนี้ปรากฏอยู่ในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๙๗) โดยมีรายละเอียดของพิธีการต่าง ๆ ดังกล่าวมาข้างต้นอยู่มากพอควร ดังนี้

มฤคเคียรโรชเรือง	เพ็ญพัทตร์
จันทร์แจ่มจันทร์จรมลือง	ล่งฟ้า
ตรียมพวยชัก	ชวนเพื่อน เพาเฮ
ไธดนัยเดียวหม้า	ใหม่ฤ
ปางทวิชเริ่มแรกตั้ง	ชวนชดาน
ชดานดังชดานคือ	ดอกไม้
กรรแลกรรแสงสาร	สายโยค
ไอ้อกรเรียนคิดได้	เร่งถวิล
เห็นพาหุเลศเหล่น	บรรยาย
คือคูโถมกินริน	เฟื่องฟ้า
เสนทองรองพราย	เพราเพริศ
เห็นบ่เหมือนหน้าหน้า	หน้ายเดือน
ซุ่มนุ้มทั้งท่าเริ่ม	ถวาชดาน
นาริศธรณีเหมือน	อ่อนให้
ภูษาธิกทูลธาร	พระบาท
เห็นมทรศพใหม่	สวาทแด

พระราชพิธีบุษยาก็เป็นพระราชพิธีที่กระทำในเดือนนี้ในโคลงพวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๔๘) กล่าวถึงพิธีนี้ไว้ว่ามีการถวายน้ำมหาสังข์เพื่อเป็นน้ำสรงแด่พระมหากษัตริย์ เหล่าพราหมณ์เข้าสู่วัดเฝ้าการถวายพระพร และโปรดให้ข้าราชการบริพารทั้งหลายเฝ้าฯ ดังคำประพันธ์ว่า

บุษยาก็เชกสร้อง	ศรีสวัสดิ์
รัตนสุดาเดียวกลาง	กล่อมเกลี้ยง
บยลยุพาพัด	เพาพี เดียวแม่
เสนาะดินฟ้าเหี้ย	เงียบดาย
วิมุขทวิษชาติเข้า	ถวายพร
โอมอ่านอาคมถวาย	เชกสร้อง
ถวายสังข์ชลาธร	นรนิติย์
พานทำนุกทุกช้อง	แหล่ถวาย
มนตริมันตรีกะเรื่อง	เรื่องยศ
ทุกหมื่นขุนมูลนาย	นอบเฝ้า
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ	ยุพราช
ไอ้เอนดูหน้าหน้า	แม่ผ้ายลงใน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๕๐๓ : ๖๙) ทรงมีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับพระราชพิธีบุษยาก็เป็นดังนี้ว่า

การพระราชพิธีในเดือนนี้นี้ คงนับพระราชพิธีบุษยาก็เป็นมาไว้เพราะเหตุผลอันได้กล่าวไว้แล้วในเดือนอ้าย ในคำให้การขุนหลวงหาวัดได้กล่าวไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินเสด็จขึ้นประทับบนกองดอกไม้ เจ็ดสีแล้วจำเริญพระนขา พราหมณ์ทั้ง ๘ คนถวายพร แต่ในคำที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามลิกา กรมสมเด็จพระบวรราชปรีชา ทรงเล่าให้ฟังนั้น ว่าทำเป็นมณฑปดอกไม้สด พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องถวายเป็นสงฆ์ถวายพระพร ประทับในมณฑปดอกไม้สดนั้น แล้วสงฆ์ถวายพระพร...

พระราชพิธีมูรธาภิเษก เป็นพระราชพิธีที่กระทำในเดือนนี้ มีรูปแบบพิธีเหมือนกับพระราชพิธีมุขะยาภิเษก กล่าวคือ เป็นการถวายน้ำมหาสังข์มงคลสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงสรง ซึ่งเป็นพิธีตามศาสนาพราหมณ์ พระราชพิธีนี้มีปรากฏอยู่ในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๙๘) ความว่า

อัมพรอาภาทแจ้ง	จำนงาย
เดือนยี่เจียรจรัสไกล	เกลศกลั่น
มูรธาภิษิตถวาย	สังคีต
ยลรบ่านหมั่น	หมั่นทวิ

นอกจากนี้ในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๑๐๑) ก็ยังได้พรรณนาบรรยากาศของพระราชพิธีมูรธาภิเษกไว้ด้วย โดยพระราชพิธีนี้มีเป็นพิธีใหญ่มีการจัดมหรสพเฉลิมฉลองกันอย่างเอิกเกริก ทั้งดนตรีและระบำรำฟ้อนต่างๆ รวมถึงมีการละเล่นอื่นๆ เช่น แข่งโค แข่งระเฑาะ ขี่ม้า และชักโค่น เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้นในยามค่ำคืนมีการจุดดอกไม้ไฟหลายหลากชนิดอย่างงดงาม ซึ่งดอกไม้ไฟที่กล่าวถึงไว้ได้แก่ เทียนทอง เทียนทิพย์ ระหา จรวด สายเพชร มณีमुख ดอกไม้ทิพย์ กังหัน ดอกบัว ดอกกระณิกา และโคมทิพย์ เป็นต้น ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ร่ำบรรยาศแกล้ง	ถวายนอม
คืออัสสรสาวสวรรค์ใน	ฟากฟ้า
มหรศพบแลโลม	ลาญสวาท
โอบ้เหนนุชน้ำ	โคกคัลย์

...

สายเพชรตกโตรดน้ำ	ตาดก แม่ฮ่า
เมินมณี मुख พวง	ภูแพรว
คือนัยวินิลทก	มาโนช เรียมเฮย
แลเล่าใช้ मुख แก้ว	พีคัลย์

พิธีธานยเทาะห์เผาข้าว เป็นพิธีที่กระทำในเดือน ๓ หลังจากเก็บเกี่ยวเรียบร้อยแล้ว เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูรู้คุณต่อพระโพสพซึ่งถือว่าเป็นเทพประจำต้นข้าวเมื่อท่านช่วยดูแลต้นข้าวจนได้ผล จึงต้องทำพิธีส่งพระโพสพและเผาฟางข้าวที่เหลือจากการนวดข้าวนั้นเสีย อนึ่งฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ (๒๕๑๒ : ๒๕๓ - ๒๕๕) อธิบายเกี่ยวกับพิธีนี้ไว้ว่า

...พิธีธานยเทาะห์ คือพิธีเผาฟางข้าว มีการแห่แม่โพสพไปตามถนน เพื่อนำฟางข้าวไปเผา มีเรื่องปรากฏอยู่ในตำราพระราชพิธีเก่าว่า "ครั้นเดือนสาม พระราชพิธีธานยเทาะห์เผาข้าว ตั้งโรงราชพิธีดูก่อน ให้เจ้าพนักงานแต่งที่ยาว ๓ เส้น กว้าง ๑๐ วา ให้ตั้งหลัก ๘ ทิศ หลักกลางนั้นหลักหนึ่งให้สำคัญ เอาปลายไม้ลงทั้ง ๘ หลัก แล้วให้เจ้าพระยาแลพระยาพระหลวงขุนหมื่นเจ้าพนักงานจับหลักตามทิศของตัวนั้น...ถือพนมข้าวคนละอันเป็น ๙ พนมด้วยทั้งกลาง เป็นพนมงานกรมมหาสงฆ์ ครั้นได้เพลฤกษ์ดีให้พระอินทรกุมารแต่งตัวโอโงะ นุ่งสมปักใส่อินธนูเสนาภฏ มีลัประทนกระซิงคานทาม แห่มายังโรงราชพิธี จึงกรมพระนครบาลตั้งชมรมพิธีอันหนึ่ง ใกล้โรงพิธี ๕ เส้น มีพวกเพื่อน ๗๐ - ๘๐ คน มีกระบือตัวหนึ่งใส่กระดิ่งแลพรวน มือถืออาวุธเปลือย แต่ขุนพลแต่งตัวนุ่งหมี่เสื้อหมวกดำทั้งเครื่อง ครั้นได้ฤกษ์ดีพระอินทรกุมารถือเอาพนมข้าวกับเทียนเล่มหนึ่งออกจากโรงพิธีมาทิศบูรพา ก่อน แล้วพระหลวงขุนหมื่นทั้งปวงจึงจุดไฟพนมข้าว เข้าพร้อมกันทั้ง ๘ ทิศ แล้วขุนพลกับพวกเพื่อนจึงขี่กระบือไถร้องเข้ามาทิศึงเอาพนมข้าว ฝ่ายพระอินทรกุมารก็หนีเข้ามายังโรงราชพิธี ขุนพลกับพวกเพื่อนก็ต่างคนต่างไป"

พิธีธานยเทาะห์เผาข้าวนี้มีปรากฏอยู่ในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๑๐๔ - ๑๐๕) ซึ่งก็กล่าวถึงพิธีส่งพระโพสพ และพิธีเผาข้าวไว้ ความว่า

อาจารย์รังเริ่มตั้ง	พนมรวง แม่ฮา
ถวายสุคนธมา	เรียบร้อย
รียาขาวสาวพวง	พาลพละ กันนา
ตามส่งโพสพคล้อย	คลาศคลา

เสร็จส่งไฟสพลิน	สารสุด
เพลิงฉีไบบัวบง	เหี้ยวแห้ง
ว่าววงกระลาบุษย์	พนิภาค
ไออุทรทรวงแล้ง	ลั่นลิว

ประเพณีตรุษ เป็นประเพณีในเดือน ๔ ซึ่งนับเป็นช่วงสิ้นปีของการนับเดือนแบบจันทรคติ ในโคลงทวาทศมาส (๒๕๓๙ : ๑๐๕) กวีกล่าวถึงประชาชนซึ่งพากันไปทำบุญอย่างคับคั่งในประเพณีตรุษนี้ไว้ว่า

ฤดูเดินสี่ชั้น	มาดล แม่ฮ่า
ตรุษไตรศรียมแดยัน	ด้าวดิน
ที่นี้จ้ารสบน	บังเมฆ
อกแผ่นพอมตรอมหวัน	หว่าแด
ลองไคฝูงราชภูริช้อง	ทำธรรม
สบสกลเล็งแล	ล่งฟ้า
จบจวบอดุลพรณ	พิศพร่าง ตานา
เรียบบเห็นหน้าหน้า	หนุ่มหน้าบัวสมร

จากประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น แสดงให้เห็นถึงการดำเนินชีวิตของคนอยุธยาที่ต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นอย่างมาก ความมั่งคั่งรุดตของชีวิตและพืชผลขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ไม่แน่นอน ด้วยเหตุนี้จึงเกิดพิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อเสริมให้คนมีขวัญและกำลังใจ ไม่ว่าจะเป็นการไล่น้ำ หรือการแข่งขันเรือและการเล่นว่าวเสี่ยงทาย ต่างก็มีวัตถุประสงค์เดียวกันนี้ทั้งสิ้น

นอกจากนี้ประเพณีพิธีกรรมหลายอย่างยังสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของคนในสมัยอยุธยาได้ด้วย กล่าวคือ ประเพณีพิธีกรรมมิได้สร้างขึ้นเพื่อความสนุกสนานรื่นเริงแต่อย่างเดียว หากแต่ได้แฝงวัตถุประสงค์สำคัญอื่น ๆ ไว้ด้วยเสมอ เช่น การถือน้ำพิพัฒน์

สัทยาเพื่อควบคุมคนในบังคับบัญชาการแข่งเรือเสี่ยงทายเพื่อตรวจพลและซ่อมรบ การไถ่น้ำหรือการสงรมุรธาภิเษกเพื่อแสดงออกถึงแสนยานุภาพและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ และการเผาข้าวเพื่อเตรียมที่ดินสำหรับการเพาะปลูกครั้งต่อไป เป็นต้น

อย่างไรก็ตามท้ายที่สุดแล้วประเพณีพิธีกรรมต่างๆ แสดงให้เห็นชีวิตความเป็นอยู่อันสงบสุขของคนอยุธยา ตลอดจนความมั่งคั่งของอาณาจักรได้เป็นอย่างดี เพราะการที่มีประเพณีพิธีกรรม ซึ่งจัดอย่างยิ่งใหญ่ในแทบทุกเดือนตลอดทั้งปี ทำให้อนุমানได้ว่าคนอยุธยาจะต้องมีเวลาว่าง นอกเหนือจากการทำมาหากินเลี้ยงชีพ อีกทั้งต้องมีกำลังทรัพย์พอที่จะประกอบการต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้

สรุป

จากที่กล่าวมาทั้งหมดแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นแสดงถึงลักษณะความเป็นอยุธยาในด้านต่างๆ ทั้งสภาพบ้านเมือง ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา การเมืองการปกครอง ความเชื่อ ค่านิยม วิถีชีวิต และประเพณีพิธีกรรม อย่างไรก็ตามแม้ว่าเรื่องราวในวรรณคดีนั้นจะเป็นเรื่องที่แต่งขึ้น ซึ่งอาจผนวกความอลังการทางภาษา จินตนาการและความคิด เชิงอัตตวิสัยของกวีเข้าไปด้วย แต่กระนั้นก็น่าจะมีเค้าความจริงซึ่งเป็นวัตถุดิบและแรงบันดาลใจแก่กวีอยู่ไม่น้อย วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นจึงเป็นหลักฐานประการหนึ่งที่ยืนยันได้ว่ากรุงศรีอยุธยามีความเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่งยวด สมกับถ้อยคำที่กวีเปรียบกรุงศรีอยุธยาเป็นประหนึ่งสรวงสวรรค์อันชะลอลงมาวางอยู่บนโลกมนุษย์ ที่ว่า “อยุธยาเคยยิ่งฟ้า ลงดิน” นั้นแล

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการโครงการรวมวรรณกรรมอาเซียน. “ลิลิตโองการแช่งน้ำ โคลงทวาทศมาส และลิลิตพระลอ” ใน **วรรณกรรมสมัยอยุธยาฉบับถอดความ**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๙.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๓.
- จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. **สาระไทย**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. **ประชุมวรรณคดีไทยภาคพิเศษ ทวาทศมาสโคลงต้น**. พระนคร : ศิริมิตรการพิมพ์, ๒๕๑๒.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. **วรรณคดีอยุธยาตอนต้น : ลักษณะร่วมและอิทธิพล**. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่งานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. “ตำนานหนังสือมหาชาติ” ใน **วรรณกรรมสมัยอยุธยาเล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๐.
- นิคม มูลิกะคามะ. “ลักษณะสถานของพระนคร” ใน **กรุงศรีอยุธยา**. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๕.
- นิตยา กาญจนวรรณ. **วรรณกรรมอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕.
- ยุพร แสงทักษิณ. **วรรณคดีของพระเกียรติ**. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ลาดพร้าว, ๒๕๓๗.
- ลัลลนา ศิริเจริญ. **คู่มือกำรตรวจลัษณะ**. กรุงเทพมหานคร : เพ็ญอักษร, ๒๕๑๗.

ศิลปากร, กรม. "โคลงกำสรวลศรีปราชญ์ และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวง
ประเสริฐอักษรนิติ์" ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยาเล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร :
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๐.

_____. "มหาชาติคำหลวง และ ลิลิตยวนพ่าย" ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา
เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์,
๒๕๔๐.

สมบัติ พลายน้อย, [ส. พลายน้อย]. ผู้หญิงกับผู้ชาย. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์คำ,
๒๕๔๔.